

Znaczenie dominandy historycznej w krajobrazie kulturowym na przykładzie Cytadeli w Poznaniu

Łukasz Pardela

Meaning of Historical
Dominant in Cultural
Landscape Based on
the Example of Citadel
Park in Poznań

Wstęp

Introduction

Dominanta (z łac. *dominatio* – władza, *dominari* ‘władać; rządzić’) [5] w architekturze oznacza panowanie, przewagę, górowanie nad czymś. To także *główny motyw, zasadnicza cecha czegokolwiek, element wybijający się, panujący* [2] w krajobrazie.

Wzgórze winiarskie z Cytadelą, jako istotny element Poznańskiego krajobrazu fortecznego, stanowiącego specyficzny typ krajobrazu kulturowego, pełni rolę historycznej dominandy, panując niewzruszenie nad stale rozwijającym się miastem.

Jak pisze Janusz Bogdanowski, na odbiór i postrzeganie zabytku *zasadniczy wpływ ma całość dzieła obronnego, tak w rozumieniu jego niematerialnych treści historycznych, jak scalonej z krajobrazem pełnej*

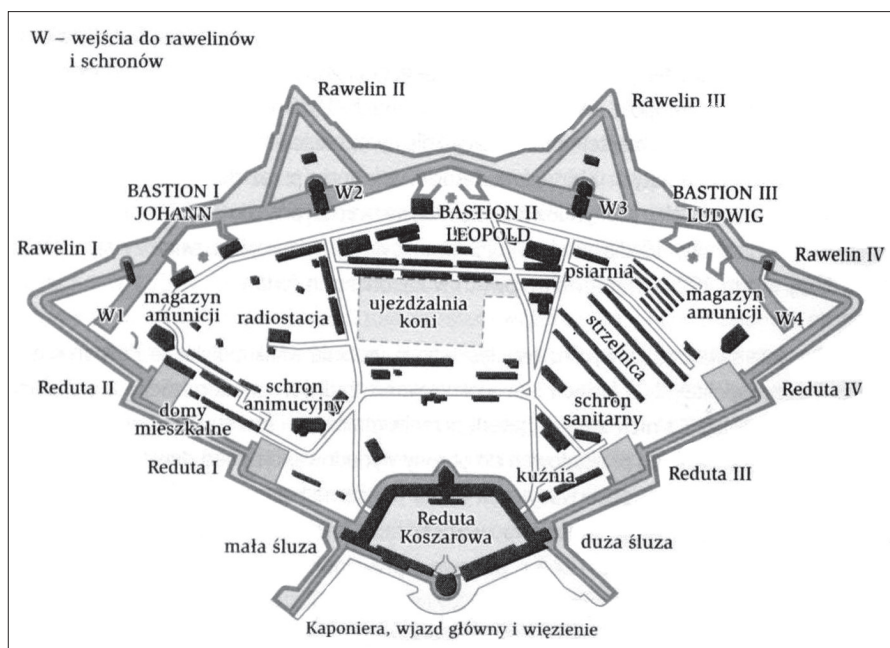
jego formy [1]. Warto zatem przybliżyć historyczne fakty, związane z obiektem, będącym podstawą dla naszych analiz.

Historia cytadeli

History of Citadel

W latach 1828-1842 na północy Poznania powstało imponujące, unikalne na skalę europejską dzieło fortyfikacyjne, Fort Winiary (Cytadela). Budowla ceglano-ziemna z długością zewnętrznej linii obronnej wynoszącą blisko 3 km, wzniesiona została w systemie poligonalnym według szkoły nowopruskiej, zajmując obszar ponad 100 hektarów. Jej nazwa wywodzi się od rozległej, średniowiecznej osady Winiary, wysiedlonej na rzecz budowy Fortu. Koncepcja dzieła obronnego została wykonana przez gen. Karla von

Grolmana. Projektantem był generał i inżynier wojskowy Johann Leopold Ludwig von Brese (1787-1878), który w uznaniu zasług otrzymał tytuł oraz nazwisko Brese-Winiary. Jego imionami nazwano także poszczególne bastiony.

W swojej historii Fort Winiary pełnił wiele funkcji, od więzienia dla polskich spiskowców w czasach powstań narodowych z lat 1846, 1848 i 1863, przez obóz jeniecki dla przetrzymywanych tu Austriaków, Duńczyków, Francuzów z wojen pruskich, aż po jeńców brytyjskich, jugosłowiańskich, polskich, rosyjskich i włoskich z czasów II wojny światowej.

Bitwa o „serce” Festung Posen z użyciem lotnictwa, czołgów i ciężkiej artylerii na trwale zmieniła wygląd wzgórza winiarskiego. Wyrastający na jego szczycie Fort Winiary stanowił ważny punkt obrony miasta, ponieważ mieściło się w nim centrum dowodzenia niemieckiego garnizonu Poznania, piekarnie, magazyny żywności, składy amunicji oraz lazaret. Kiedy wojska radzieckie po 5 dniowej walce w styczniu 1945 roku zajęły Fort Winiary – Cytadelę, spod żołnierskich butów unosiły się pył i sadza resztek zrujnowanych i wypalonych koszar, bastionów i rawelinów.

Rewaloryzacja, która została rozpoczęta w 1961 roku doprowadziła do przekształcenia terenu w Park – Pomnik Przyjaźni i Braterstwa Broni Polsko-Radzieckiej, którego nazwę w 1991 roku zmieniono

na Park Cytadela. Podczas masowych prac społecznych wykonano m.in.: amfiteatr, tor saneczkowy oraz rosarium z sadzawką.

Obecnie mieści się tu również zespół cmentarzy (Brytyjski Cmentarz Garnizonowy, Cmentarz Bohaterów Polskich, Cmentarz Garnizonowy, Cmentarz Prawosławny, Cmentarz Żołnierzy Radzieckich, Cmentarz Parafii św. Wojciecha, Cmentarz Powstańców Wielkopolskich i Żołnierzy poległych w latach 1918-1920), Muzeum Uzbrojenia, Muzeum „Armii Poznań”, Dzwon Pokoju (jeden z trzech na świecie obok Hiroszimy i Nowego Jorku) oraz liczne rzeźby (m.in.: Magdaleny Abakanowicz) [5].

Tym samym duży ładunek historyczno-emocjonalny znalazł swoje odzwierciedlenie w formie zagospodarowania terenu pofortecznego.

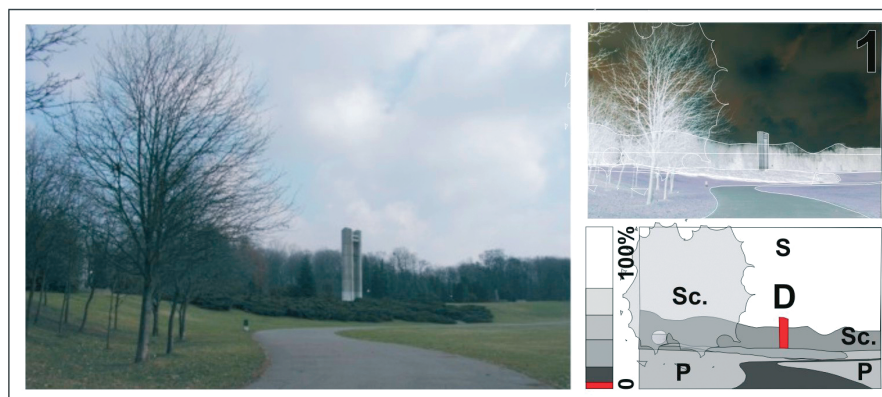
Obiekty, które widzimy dzisiaj to jedynie ruiny wpisane do rejestru zabytków miasta Poznania w 1966 roku, niewielka część oryginalnego założenia, które straciło już swoje znaczenie militarne.

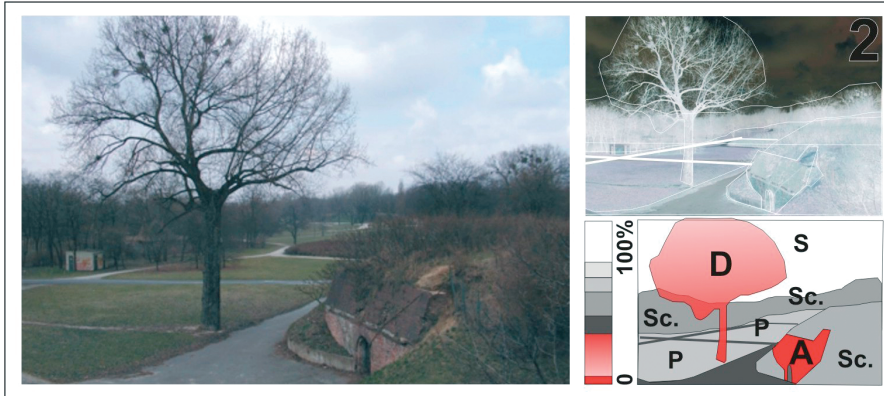
Chociaż blasku Cytadeli w Poznaniu nadają perły, którymi są ceglane relikty dawnych budowli fortecznych, jest to obecnie przede wszystkim rozległe założenie parkowe, swoista muszla, która te budowle zrodziła.

Forteczne wnętrza krajobrazowe

An interior Landscape of Fortress

Wyjątkowość Parku Cytadela to dla architekta krajobrazu przede wszystkim walory przyrodnicze

i krajobrazowe, pośród których najważniejsze to:

- interesujące wnętrza krajobrazowe,
- relikty obiektów fortecznych (do zachowania jako utrwalone ruiny),
- występowanie zróżnicowanej gatunkowo fauny i flory,
- unikalne walory estetyczne i kompozycyjne,
- znaczna dostępność, funkcjonalność i pojemność rekreacyjna parku,
- powiązania widokowe z otoczeniem,
- zróżnicowane ukształtowanie terenu (75-80 m n.p.m.),
- otwarta, swobodnie zagospodarowana przestrzeń.

Jeżeli dodamy do tego plenerowe wystawy artystyczne i ekspozycje muzealne, jak to ma miejsce na Cyta-deli, uzyskujemy obraz atrakcyjnego terenu rekreacyjnego, łączącego w sobie funkcje edukacyjną, kulturalną i historyczną.

Analizując cztery składowe typowego wnętrza krajobrazowego [4], możemy przyporządkować im ich forteczne odpowiedniki:

- *podłogi* (P) – poziome płaszczyzny, podstawy wnętrza, którymi mogą być place broni, drogi, polany, skarpy, dna fos i rowów, jak też platformy dla dział itp.;
- *ściany* (Sc) – przegrody oddzielające wnętrza od otoczenia lub wydzielające wnętrza, do których możemy zaliczyć m.in.: mury, ściany budynków, ściany oporowe, linie przeszkód p.piechotnych i p.pan-cernych, wały, fosy, rowy, zasieki, okopy czy skarpy;
- *sklepienia* (S) – nieboskłon, korony drzew;
- *elementy wolno stojące* (A) – nie tworzące ścian np. mała architektura w rozumieniu przeszkód, takich jak; stalowe jeże, bloki betonowe, obiekty forteczne w postaci schronów, sprzętu i uzbrojenia nie trwale związanych z gruntem. Są to także typowe elementy parkowe jak: solitery, grupy drzew i krzewów, rzeźby, itp.

W ten sposób wyłania nam się obraz setek „fortecznych wnętrza krajobrazowych”, obejmujących szereg

odrębnych elementów, ujętych w ramy narysu dzieła obronnego, którego powierzchnia jak pamiętamy to nie mało, bo ponad 100 ha.

Na tak specyficznym obszarze mamy do czynienia z dominantami, zarówno historycznymi jak nowożytnymi, a ich skala, ranga i znaczenie symboliczne są zróżnicowane.

Wielkość i wzajemne proporcje pomiędzy składowymi określają ich znaczenie we wnętrzu.

Pojęcie dominanta (D) łączy się nierozdzielnie z tłem i ekspozycją. Nawet najbardziej wartościowy obiekt forteczny źle eksponowany dezintegruje kompozycję wnętrza krajobrazowego, ujmując znaczną część jego istotnego dla odbiorcy potencjału przeżyć estetycznych, dysharmonizując przestrzeń.

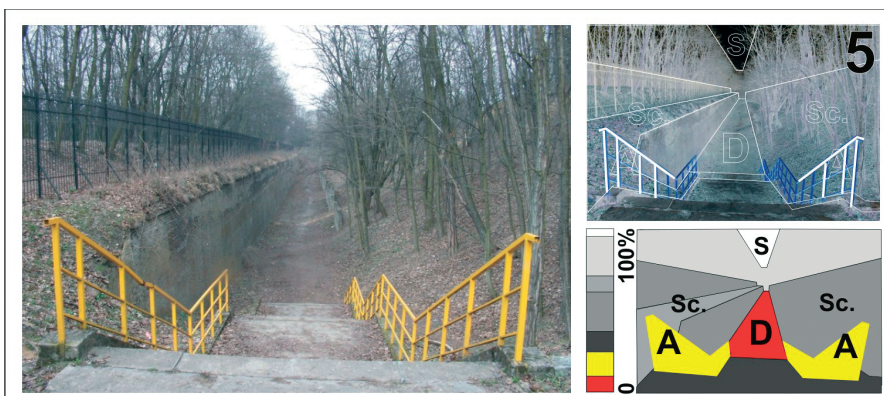
Z relacji form bryły i tła wiemy, że: jeżeli bryła przekracza linię graniczną między ścianą a sklepieniem, czyli występuje na tle sklepienia, wówczas nazywamy ją dominantą [4].

Przyjrzyjmy się trzem charakterystycznym przypadkom obrazującym powyższą zasadę, gdzie:

- bryła wolno stojąca stanowi dominantę dzięki swojej wielkości i wysokości na tle nieba;
- bryła wolno stojąca stanowi zarówno dominantę jak i akcent we wnętrzu, dzięki kontrastowi jej formy i wysokości;
- bryła wolno stojąca stanowi akcent we wnętrzu, wtapiając się w tło.

Zejscie do fosy. Podczas II wojny światowej mieściła się tu strzelnica

Stairs to the dry moat. During the Second World War a rifle-range

Podsumowanie

Conclusion

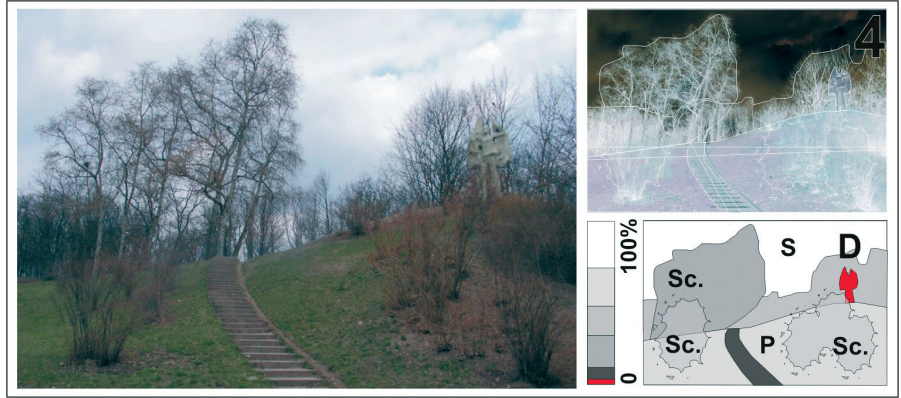
Górująca, widziana z wielu części miasta historyczna dominanta, jaką jest Cytadela nie oznacza braku istnienia dominant w jej wnętrzu, stanowi „bramę”, „magnes” przyciągający widza na teren fortyfikacji, podobnie jak zamek stojący na wzgórzu, przyciąga swoją sylwetką turystów.

Dysponując tak dużym potencjałem swoistej „energii wnętrza” musimy pamiętać, iż odbiorca, podobnie jak widz w kinie postrzega krajobraz jako film tyle, że w formie „stop klatki”. Tak jak kolejność następujących po sobie klatek filmowych ma wpływ na jego poprawny odbiór, tak samo kolejność oglądania wnętrza krajobrazowych odgrywa istotną rolę w ich prawidłowym odbiorze. Źle dobrana trasa daje podobny efekt, co oglądanie filmu od końca. Ważne jest, aby stopniować towarzyszące odbiorcy emocje tak, aby go nie zanudzić.

Nasza praca powinna być zwrócona na zaciekawienie odbiorcy i skupienie uwagi na najistotniejszych elementach wnętrza, definiujących uczytelnienie dawnego układu fortu, czy wyeksponowanie wartościowej pod względem estetycznym, bądź historycznym „zieleni fortecznej”. Nagrodą za tak zorganizowaną, starannie zaprojektowaną i przemyślaną przestrzeń, pozwalającą na właściwy odbiór fortyfikacji – Parku Cytadela

Czołgi przed Muzeum Uzbrojenia w dawnym budynku Laboratorium Prochowego

A tank in front of The Weaponery Museum situated in the old building of the Gunpowder Laboratory

Fragment Rawelinu I, ściana tylna

A relic on the back wall of the Ravelin No.1

będzie poczucie dobrze wykonanej pracy.

Zdjęcia i analizy krajobrazowe wykonał autor.

Photographs and analyses of landscape by author.

Łukasz Pardela

Institut Architektury Krajobrazu
Akademii Rolniczej we Wrocławiu
Institute of Landscape Architecture
Agricultural University of Wrocław

Literatura:

1. Bogdanowski J., 1996, *Architektura Obronna w Krajobrazie Polski. Od Biskupina do Westerplatte*, Wyd. PWN Warszawa-Kraków.

2. Chorzępa J., 2005, *Fortyfikacje-Przewodnik po Polsce*, Wyd. Carta Blanca.

3. Kopaliński W., 2006, *Słownik Wyrzów Obcych*.

4. Łuczyńska-Bruzda M., 1996, *Elementy Naturalne Środowiska, Teoria i zasady projektowania architektoniczno-urbanistycznego*, Kraków.

5. Rola Z., 2004, *Tajemnice Wielkopolskich fortyfikacji*, Poznań.

6. *Słownik Języka Polskiego*, 2003, PWN.

7. Stiller J., *Cytadela Poznańska-Projekt rewaloryzacji reduty I- Koncepcja adaptacji do celów turystyczno-muzealnych*.

